

οὐχὶ δὲ ὅμως καὶ κάλλος. Πρὸς τὸ ἔξ ἀντιστοιχεῖ ὁ κόσμος (*al ḥalām*) σφαιροειδῆς ὡν καὶ ἀρμονικός· τὴν δὲ ἐβδόμην βαθμῖδα ἐν τῷ συστήματι κατέχει ἡ φύσις (*at-tabīa*), τουτέστιν ἡ δύναμις τῆς τοῦ παντὸς ψυχῆς διήκουσα διὰ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην σωμάτων. Ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τέσσαρα στοιχεῖα (*arkān*), ἀτίνα τὸν τῆς γενέσεως καὶ φυλορᾶς κόσμον ἀποτελοῦσι καὶ τὴν ὁγδόην θέσιν κατέχουσι. Πρὸς τὸ ἐννέα τέλος ἀντιστοιχοῦσι τὰ ὄρυκτὰ καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα, ἀτίνα ἐκ τῆς μεῖζεως τῶν τεσσάρων στοιχείων προῆλθον. Πρὸς τὸ ἐν πάλιν πάντα θὰ ἐπανέλθωσιν οὗτοι πρὸς ἄλληλα συναπτόμεναι, ἀπότελε ἡ δημιουργία νὺν ἀποτελῇ καὶ τὸν ἀπηρτισμένην καὶ ἀρμονικῶς διατεταγμένην ἀλυσιν, ἵτις οὐδαμοῦ διακοπτομένη ποιεῖ ἐνιαῖον οὖλον¹.

§ 3. Ἀβικέννας

1. *Bίος καὶ συγγραφή.* Ὁ Ἀβικέννας (*Avicenna*, *Ibn Sīnā*) ἐγεννήθη τῷ 980 ἐν Churūmaītēn τῆς ἐπαρχίας Βουχάρας ἐκ γονέων ἐπιφρανῶν καὶ πλουσίων. Εὑφυὴς ὅν ἔτυχε παρὰ τοῦ φιλοστόργου πατὸς ἐπιμεμελημένης καὶ ἀρτίας ἀγωγῆς. Διδαχθεὶς ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν ἦλθε χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν εἰς Βαγδάτην, ἐνθα ἐνδελεχῶς καὶ μετ' αὐταπαρησίας περὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἰατρικὴν ἡσχολήθη. Ὁκτὼ καὶ δέκα μόλις ἔτη γεγονὼς ἥδυνατο καὶ πολιτικὰ ἔργα νὺν ἀναλαμβάνῃ καὶ τὴν ἰατρικὴν ἀμα νὺν ἀσκῇ· κατὰ δὲ τὸ εἶκοστὸν πρῶτον ἔτος ἤρξατο νὺν γράψῃ περὶ φιλοσοφικῶν καὶ ἄλλων ζητημάτων. Ἐπαγγελλόμενος τὴν ἰατρικὴν ἐκτήσατο μέγαν πλοῦτον, ὃν ὕστερον κατεδαπάνησεν. Ὅλως δὲ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ φαίνεται ὡν οὐχὶ ἀνεπίληπτος· διότι ἡτο ἄγαν ἐκδεδομένος εἰς πότους καὶ τέρψιες, αἵτινες τὸν θάνατον ἐπετάχυναν. Οὕτω ζωηρὸν καὶ πολυτάραχον βίον διαγαγὼν ἐτελεύτησε τῷ 1037. Τὰ ἔργα τοῦ Ἀβικέννα, ὃπερβαίνοντα τὰ ἑκατὸν βιβλία, ἀνεφέροντο εἰς πάντα τὰ περὶ ὃν δὲ Ἀριστοτέλης διέλαβε ζητήματα καὶ εἰς τὴν ἰατρικήν, ἢν ἐδίδαξεν δῆμοῦ μετὰ τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἰσπανίᾳ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων δὲ ἐκείνου προέχουσι δύο: 1) τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῆς θεραπευτικῆς» (*Kirâl âs-sifâ*), ὃπερ ἐστὶ μεγάλη φιλοσοφικὴ ἐγκυρωποιδεία περιεχομένη ἐν 18 τόμοις καὶ διακρινομένη εἰς τέσσαρα χιλιό-

¹ "Επιθ. Dieterici, Die philosophie d. Arab. 1, 141.—T. J. de Boer, Gesch. der Philos. im Islam, 1901, σ. 76—89.

τατα μέρη, ήτοι λογικήν καὶ φυσικήν¹ καὶ μαθηματικήν καὶ μεταφυσικήν², 2) δ «Κανών», διστις ἐπὶ αἰῶνις ἔχομεναιεν ἐν τῇ λατρικῇ ὡς βάσις τῆς διδασκαλίας³.

2. Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη λογική. Ο Ἀβικέννιας ἐμφορεῖται τῆς πεποιθήσεως ὅτι η ἐπιστήμη συνάδει τῇ θρησκείᾳ, αλλία δὲ τῆς ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ τοῦ θεοῦ νόμου ἀποκλίσεως ἐνίσιν φιλοσόφων εἶναι ή κακία ή ή πλάνη αὐτῶν, ωὐχὶ η ἐπιστήμη· οἱ τῆς πίστεως ἰδρυταὶ καὶ οἱ προφῆται ἔξήγγειλαν κατὰ θείαν ἐπίπνοιαν δι' εἰκόνων καὶ μεταφορῶν οἵτινες οἱ φιλόσοφοι διεσάρησαν καὶ δι' ἀποδείξεων ἐθεμελίωσαν⁴. Χαρακτηρίζει δὲ τὴν θεῖην θεολογίαν, τὴν ἐκ τῶν προφητῶν πηγάδουσαν, ὡς συμπλήρωμα τῆς φυσικῆς θεολογίας.

Ἐν τῇ λογικῇ ἔχει μάλιστα τὴν ἀρχήν, καθ' οὐν η γόησις ποιεῖ τὴν καθολικότητα διὰ τῶν τύπων (*intellectus in formis agit universalitatem*)⁵. Οἱ οὐσιώδεις δηλαδὴ τῶν πραγμάτων τύποι δις τοιοῦτοι οὔτε μερικοὶ εἶναι οὔτε γενικοὶ ἀλλὰ καθ' οἷς μὲν ἐμφανίζονται ἐν τῇ ὑλῃ εἶναι μερικοὶ καθ' οἷς δὲ γοοῦνται ὑπὸ τοῦ γοῦ ἄγεν τῆς ὑλῆς καὶ ἀναφέρονται εἰς τὰ καθ' ἕκαστον δις *praedicabile de omnibus* εἶναι γενικοί. Ἀκριβέστερον δὲ εἰπεῖν τὰ καθόλου εἶναι πρῶτον μὲν ἀντε τεμ ἐν τῷ θείῳ νῷ ὡς πρότυποι, δεύτερον δὲ *in re* ὡς οὖσία τῶν καθ' ἕκαστον, τρίτον δὲ τέλος *post rem* ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ, διστις ποιεῖται ἀφαίρεσιν καὶ διὰ ταύτης λαμβάνει τὸ κατὰ πολλῶν κατηγορούμενον.

3. Ὀντολογία. Ἐν τῇ ὄντολογᾳ δ Ἀβικέννιας δομίζεται μὲν ἀπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀλφαράβου ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἀποκλίνει τῶν νέων πλατωνικῶν δοξασιῶν προσεγγίζει τῷ Ἀριστοτέλει. Ἀντεχόμενος τοῦ δυῖσμοῦ παραδέχεται ἔνθεν μὲν τὴν ὑλὴν δις ὑποκείμενον τοῦ δυνατοῦ ἔνθεν δὲ τὴν ἀτόμην παντὸς πραγματικοῦ ἀναγκαίαν αἰτίαν, θεὸς

¹ Ἐν τῇ φυσικῇ περιλαμβάνεται καὶ η φυσιολογία (De anima).

² Περὶ ληψις τοῦ εἰρημένου βιβλίου εἶναι τὸ «βιβλίον τῆς λυτρώσεως» (Kitâbun-nagât).

³ Πρὸ τοῦ τέλους τοῦ δωδεκάτου ἔτους μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικήν ὑπὸ μὲν τοῦ Γεράρδου τοῦ Κρεμώνης οἱ κανόνες τῆς λατρικῆς ὑπὸ δὲ τοῦ Δομινίκου Γουνδισάλβου καὶ τοῦ Ἰουδαίου Ibn Daud μέρη τῆς φυσικῆς καὶ ἡ μεταφυσική. Περὶ τῶν ἐκδόσεων, ἵδε Überweg—Geyer σ. 291.

⁴ Avicenna, De divisione scient. 145, 2.

⁵ Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀπεδέξατο καὶ δ Ἀβερρόης μνημονεύει δὲ συχνάστες Ἀλβέρτος ὁ μέγας (Albertus, De praedicab. 2, 3 καὶ 6).

καὶ ὥλη εἶναι αἱ δύο ἀῖδιοι ἀρχαί, εἰς μὲν ἀνάγεται ἡ τῶν ὄντων ὑπαρξίες καὶ διὸ ὅν πάντα ἐρμηνεύονται. Οὐ μόνον δὲ ἡ ὥλη ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος ως τοιοῦτος εἶναι ἀῖδιος. Θεὸς καὶ κόσμος ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὃς τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, εὑρηται ἐν προσαλλήλῳ ἀναφορᾷ καὶ οὐδέτερον δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνευ τοῦ ἑτέρου. Λοιπὸν οὔτε ὁ θεὸς εἶναι νοητὸς ἀνευ τοῦ κόσμου οὔτε ὁ κόσμος ἀνευ τοῦ θεοῦ· εἰς ἀμφότερα ἀνήκει ἡ ἀῖδιότης πλὴν ὅτι ὁ μὲν θεὸς εἶναι ἀῖδιος ἐξ ἕαυτοῦ ὁ δὲ κόσμος διὰ τοῦ θεοῦ· ὁ μὲν θεὸς ὑπάρχει ἀῖδιος ἀνευ χρόνου ὁ δὲ κόσμος τούναντίον εἶναι τοιοῦτος ἀπὸ ἀπείρου χρόνου¹. 'Ο κόσμος λαβὼν ὑπαρξίαν διὰ τοῦ θεοῦ ὑπάρχει οὐχὶ διὸ ἕαυτοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς θείας αἰτίας. Πρὸς τὸ ἐρώτημα δέ, πῶς ὁ θεὸς ὑπάρχει αἴτιος τοῦ κόσμου, ἀποκρίνεται ὁ φιλόσοφος ὅτι ὑπάρχει τοιοῦτος οὐχὶ διὰ τῆς βουλήσεως ἀλλὰ διὰ τῆς γνώσεως. Διότι βούλησις θὰ προσενέμετο τῷ θεῷ, ἐὰν οὗτος ἦθελε τι ὁ δὲν εἶχε καὶ ἔμελλε νὰ λάβῃ· δπερ ἀντικείται τῇ ἀπείρῳ τοῦ θεοῦ τελειότητι. 'Ο θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀγαθότης, ἡ ἀρχέγονος πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πάσης τάξεως· ἐνῷ δὲ γινώσκει ἕαυτὸν ως τὴν ἀπόλυτον ἀγαθότητα, προέρχονται ἐξ αὐτοῦ ἔνεκα ταύτης δὴ τῆς γνώσεως πάντα, ἡ δλη τῶν ὄντων τάξις, τὸ δλον τοῦ κόσμου σύστημα.

'Αλλὰ πῶς ποτε πάντα προηλθον ἐκ τοῦ θεοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποκρινόμενος ὁ φιλόσοφος γνωματεύει ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ, τῆς ἀπολύτου ἔνότητος καὶ ἀπλότητος, προέρχεται ἀμέσως μόνον ἔνότης (ab ipso non est nisi ipsum). Τὸ ἀμέσως ἄρα ἐκ τοῦ θεοῦ προερχόμενον εἶναι μόνον δευτέρᾳ ἔνότης· τὸ δὲ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχον πλῆθος τῶν ὄντων ἐκπορεύεται μόνον ἐμμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ. Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου πρέπει, λέγει, νὰ συνομολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχει κατιοῦσα σειρὰ ἀπορροῶν, ἥτις δρμᾶται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς καὶ χωρεῖ εἰς τὰ πολλά, μέχρι οὗ ἐν τῇ μεγίστῃ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστάσει καθικνεῖται εἰς τὸ μέγιστον τῶν ὄντων πλῆθος. Εἶναι δὲ ἡ τῶν ἀπορροῶν σειρὰ τοιαύτη· ὁ θεὸς γινώσκων ἕαυτὸν ποιεῖ κατ' ἀρχὰς τὴν δευτέραν μονάδα, τ. ἔ. τὴν πρώτην νόησιν (τὸν νοῦν τῶν νέων πλατωνικῶν). Καὶ εἶναι μὲν αὕτη καθ' ἔαυτὴν ἔνότης ἀλλ' ἐμπεριέχει ὅμως καὶ πολλότητα· διότι ἐν ἐκείνῃ διακρίνεται δύναμις καὶ ἐνέργεια, καθ' ὃσον ὑπάρχει καθ' ἔαυτὴν δυνατὴ καὶ μόνον διὰ τῆς πρώτης ἔνότητος εἶναι πραγματική. 'Οπως δὲ ὁ θεὸς οὔτω καὶ ἡ πρώτη νόησις γινώσκει· γινώσκει δὲ ἔνθεν μὲν τὸν θεόν, ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν, ἔνθεν δὲ αὐτὴ ἔαυτὴν καὶ δη-

¹ De fin et quaest. 136, 2. 138, 2.

γινώσκει έαυτήν ως ἐνέργειαν καὶ ως δύναμιν. Καὶ καθ' ὅσον μὲν γινώσκει τὸν θεόν, προέρχεται ως ἐπικοινωνίη τῆς γνώσεως ταύτης ἡ δευτέρα νόησις· καθ' ὅσον δὲ γινώσκει έαυτήν ως ἐνέργειαν, προέρχεται ἡ τοῦ κόσμου ψυχή· τέλος δὲ καθ' ὅσον γινώσκει έαυτήν ως δύναμιν, προέρχεται ἡ ἀνωτάτη τοῦ κόσμου σφαῖδας ἢ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἔκεινης ζωογονουμένη καὶ κινουμένη. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας νοήσεως.² Ενῷ δηλαδὴ ἡ δευτέρα νόησις γινώσκει, ἐκπηγάζει ἡ τρίτη νόησις μετὰ τῆς οὐκείας αὐτῇ ψυχῆς καὶ τῆς ἀνιλόγου κοσμικῆς σφαίρας. Οὕτω χωρεῖ ἡ διαδοχικὴ ἀπορροὴ νοήσεων καὶ ψυχῶν καὶ κοσμικῶν ἀκόλουθων προϊοῦσσι μέχρι τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, ὃστις κινεῖ τὴν σφαῖραν τῆς σελήνης καὶ ποιεῖ τὰ ὑπὸ αὐτήν κρατοῦντα στοιχεῖα.³ Άλλῃ δέ τις νόησις δὲν προέρχεται ἐξ αὐτοῦ, προέρχονται δὲ μόνον αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ καὶ αἱ μορφαὶ τῶν σωμάτων⁴.

² Αναλόγως τῆς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστάσεως αὐξάνεται τὸ πλῆθος τῶν ὄντων καὶ ἡ ἀτέλεια αὐτῶν. "Οπος δὲ μαίζει ὁ θεὸς ἡ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος, οὗτος εἶναι καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ. Ο θεὸς εἶναι τὸ πάντων ποιεινότατον καὶ ὡς τοιοῦτος πρόσκειται ὁ ἔσχατος τῶν ὄντων σκοπός. Εν τούτῳ δὴ ὑπάρχει ὁ λόγος τῆς κινήσεως· πάντα τείνουσιν εἰς τὸ νὰ δμοιωθῶσι τῷ θεῷ καὶ ἡ τάσις αὕτη εἶναι ἡ αἴτια τῆς κινήσεως. Καὶ εἶναι μὲν ὁ θεὸς ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάντων ἀλλ' ἡ γνῶσις αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ καθ' ἔκαστον ως τοιαῦτα. Λιότι ἐὰν ἔξετείνετο ἡ γνῶσις ἔκεινου εἰς τὰ δεκτικὰ γενέσεως καὶ φθορᾶς, θὰ εἶχε τὸ γνώρισμα τοῦ ἐν χρόνῳ ὑπάρχοντος καὶ μεταβλητοῦ, ὥστερ δὲν συνάδει τῷ θεῷ. Επειτα δὲ τὰ καθ' ἔκαστον γινώσκονται διὰ τῶν αἰσθήσεων, οἵας τῷ θεῷ δὲν δυνάμεται νὰ προστείμοιμεν. Τῆς θείας γνώσεως ὑποκείμενα εἶναι μόνον τὸ καθόλου. Ο θεὸς λοιπὸν ὡς ἀρχὴ πάντων γινώσκει μόνον τὰ καθόλου, τὰ γενικὰ εἶδη, καὶ τοὺς νόμους τῶν ὄντων, τὰ δὲ καθ' ἔκαστον γινώσκει οὐχὶ ως τοιαῦτα ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον περιέχονται ἐν τῷ καθόλου ως λόγῳ αὐτῶν. Ωσαύτως καὶ ἡ θεία πρόνοια ἀναφέρεται εἰς μόνα τὰ καθόλου, εἰς τοὺς γενικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ μερικὰ καὶ τυχαῖα.

4. Ψυχολογία καὶ γνωστιολογία. Η ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ πρώτη ἐντελέχεια αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ οὐχὶ πᾶν σῶμα ἔχει ψυχὴν ἀλλὰ μόνον τὸ φυσικὸν καὶ πάλιν οὐχὶ

¹ Αἱ τῶν ὄντων μορφαὶ ἐκπηγάζουσαι ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ καταλήγουσαι εἰς τὸν ποιητικὸν νοῦν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν ὑλὴν, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι δεκτικὴ ἔκεινων. (Thomas. Contr. gent. 2, 76. Sunt. theol. 7, qu. 84, art. 4).

πᾶν φυσικὸν ἀλλὰ μόνον τὸ ἔχον ἄμα ὁργανισμόν, ἐπεται ὅτι ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ὁρισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἐντελέχεια φυσικοῦ ὁργανικοῦ σώματος¹. Ἀνάλογος πρὸς τὴν διαφορὰν τῆς κινήσεως εἶναι ἡ διάκρισις τῆς ψυχῆς παρὰ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζῷοις καὶ τοῖς ἀνθρώποις. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ συμφωνεῖ μὲν τῇ τῶν φυτῶν, καθ' ὃσον εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αὐξήσεως τοῦ ὁργανικοῦ σώματος· συμφωνεῖ δὲ πάλιν τῇ ψυχῇ τῶν ζῴων, καθ' ὃσον εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς κινήσεως. Διακρίνεται δὲ ὅμως ἀμφοτέρων, καθ' ὃσον ἔχει πρὸ τοῖς ἄλλοις καὶ νοῦν². Ἐχουσα ἐνέργειαν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν σωματικῶν ὁργάνων ἔχει καὶ ἀνάγκην αὐτοτελῆ καὶ χωριστὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπαρξικήν, τοινέστι δὲν ὑφίσταται ὡς ἡ τῶν ζῴων ψυχὴ μόνον ἐν τῇ ᾥλῃ ἀλλὰ ὑπάρχει καθ' ἕαυτήν. Εἶναι ἀρα οὐχὶ ἔνυλος ἀλλὰ ἄϋλος καὶ ἀπλῆ³.

Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἔχει, ὡς καὶ ἡ τοῦ ζῷου, τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν, ἥτις ποιεῖ τὴν κατ' αἴσθησιν γνῶσιν. Ἡ δὲ αἴσθησις διακρίνεται εἰς ἐσωτερικὴν καὶ ἐσωτερικήν, ὡν ἐκατέρα κέκτηται πέντε δυνάμεις⁴. Πρώτη τῶν δυνάμεων τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως εἶναι ἡ κοινὴ αἴσθησις (*sensus communis*), ἥτις πάσας τὰς ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἰσδέχεται καὶ συνάπτει. Δευτέρα δὲ εἶναι ἡ φαντασία (*phantasia*), ἥτις τὰς ἐν τῇ κοινῇ αἰσθήσει συναγομένας εἰκόνας διατηρεῖ καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἔτι τῶν ἀντιστοίχων αἰσθητῶν. Τρίτη εἶναι τὸ φανταστικὸν (*imaginatio*) διαφέρουσα κατὰ τοῦτο τῆς φαντασίας, ὅτι αὕτη μὲν φυλάττει καὶ ἐν καιρῷ ἀναπλάττει τὰς ἐντυπώσεις ἔκεινο δὲ δημιουργεῖ εἰκόνας νέας. Τὸ φανταστικὸν χρησιμεύει ὡς ὅργανον τῆς τετάρτης δυνάμεως, ἥτοι τῆς κατ' αἴσθησιν κρίσεως (*existimativa virtus*), διέ τῆς τὸ ζῷον κρίνει περὶ τοῦ ὀφελίμου ἢ ἐπιβλαβοῦς καὶ γινώσκει τὰ φύλα ἢ ἔχθρὰ αὐτοῦ. Τέλος δὲ πέμπτη δύναμις εἶναι ἡ μνήμη τῶν τοιούτων κρίσεων καὶ γνώσεων.

Πλὴν τῶν κατ' αἴσθησιν δυνάμεων ἔχει ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἴδιαζοντα τὸν νοῦν, διστις διακρίνεται εἰς ποιητικὸν (*ἐνεργεία*) καὶ παθητικὸν (*δυνάμει*). οὗτος μὲν εἶναι ἀτομικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἔκεινος δὲ ὑπάρχει αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος ἀρχὴ καὶ ἐπομένως εἰς καὶ κοινὸς πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις. Ὁ ἐνεργεία ἡ ποιητικὸς νοῦς τερματίζει,

¹ Avicen. *De anima* 2, 4, 2.

² Αὐτ. 2, 4, 1.

³ Αὐτ. 9, 80, 1.

⁴ Αὐτ. 5, 18, 1. 6, 17, 1 ἔξ.

καθὰ εἴρηται, πρὸς τὰ κάτω τὸν νοητὸν πόνιον καὶ παρέχει τὰς μορφὰς (εἶδη) εἰς τὴν ὕλην. Ὁ δὲ δινάμει ἡ παθητικὸς νοῦς παραποκεντόμενος διὰ τῶν κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεων (φαντασμάτων) στρέφεται πρὸς ἔκεινον καὶ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ τὸ νοητὸν εἶδη¹. Υπάρχουσι δ' ὅμως καὶ γνώσεις, αἵτινες ἀμέσως καὶ ἀνευ παραποκεντῆς εἰσφένονται εἰς τὴν ψυχήν. Αἱ τοιαῦται γνώσεις αἱ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἀνεξάρτητοι εἶναι αἱ γενικόταται τοῦ νοῦ ἀρχαὶ καὶ χαρακτηρίζονται ὡς intellectus infusus, ἐνῷ αἱ λοιπαὶ γνώσεις αἱ διὰ τῶν κατ' αἰσθησιν παραπάσεων προσχινόμεναι λέγονται intellectus adeptus².

Πλὴν τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως ὑπάρχει καὶ ἀνωτέρη γνῶσις, ἡ μυστική. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ἔχει ἀμετον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν ποιητικὸν νοῦν, δύνανται εὖ αὐτοῦ νὰ εἰσφεύσονται εἰς ἔκεινην γνώσεις τινὲς ἀμέσως κατὰ τρόπον ὑπερφυῖ, χωρὶς γὰρ γίνεσθαι συνήθης καὶ φυσικὴ διὰ τῶν κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεων παραποκεντή. Λί τοιαῦται γνώσεις γίνονται διὸ ἀνωτέρου φωτισμοῦ τοῦ νοῦ καὶ εἶναι φύσεως οὐχὶ λογικῆς ἀλλὰ μυστικῆς. Ἐπὶ τῆς μυστικῆς γνώσεως ἐφεύδεται ἡ καθ' ὑπνους προόρασις καὶ ἡ προφητεία. Η γνῶσις δ' αὕτη εἶναι τὸ ἀκρότατον τῶν ἐφικτῶν εἰς τὸν ἀνθρώπου ἀγαθὸν καὶ ἀπεργίζεται τὴν ὑψίστην εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς ὑφείλει ἡ ψυχὴ νὰ παραποκεντῇ διὰ καθαροῦ καὶ ἀγνοῦ βίου· δουλοῦσαι τὰς ἐπιθυμίας ἀποβαίνει σκεῦος καθαρώτατον καὶ ἔξιον ἵνα λάβῃ τὸν μυστικὸν φωτισμὸν καὶ τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Τοιουτοπρότερος κατορθοὶ ἡ ψυχὴ μὴ μόνον νὰ ἀνιψιωθῇ εἰς ἀσυνήθη γνῶσιν ἀλλὰ καὶ νὰ προσλάβῃ ὑπερφυῖ ἐνέργειαν. Τότε δὴ ὁ ἀνθρώπος ποιεῖ θαυμαστά, δὲν εἶναι μόνον προφήτης ἀλλὰ καὶ θαυματοποιός³.

5. **Ἡ μετὰ θάνατον κατάστασις.** Περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τοῦ ἀνθρώπου διαλαμβάνει ὁ Ἀβικέννας διεξοδικῶς ἐν ίδιῳ ἔργῳ⁴. Καὶ πρῶτον μὲν καταπολεμεῖ τὴν περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν διδασκαλίαν παρατηρῶν ὅτι ταύτην παρέχει μὲν τὸ Κοράνιον ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ὃς μεταφραστὴν ἐκφράσαιν καὶ εἰκονικὴν παράστασιν τῆς ἀνθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ πολλοὶ καὶ ἀνωτέρας μορφώσεως ἀμοιροὶ δὲν δύνανται νὰ φαντα-

¹ Aphor. de anima 1. Thomas Contra Gent. 2, 76.

² De anima 8, 23, 1. 10, 33, 1 ἔξ.

³ Ἔνθ. ἀνωτ. 8, 25, 1. Aphor. de anima 45.

⁴ Τὸ ἔργον ἐπιγράφεται Περὶ Αλματ, ὅπερ ὄνομα σημαίνει ἐν τῇ ἀρ-

σθῶσιν ὅλως νοεράν κατάστασιν, νοεράν εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν, ἔπειτεν ό «νόμος»¹ τὴν ἀμάθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν νὰ περιβάλῃ δι² αἰσθητῶν· [Εἰκόνων καὶ προπαρόμοση πρὸς τὴν ἀντίληψιν] τῶν ἐποκόλλων· [Νόμος] διδάσκει ὅτι οἱ νεκροὶ πάλιν θὰ ἀναστῶσι καὶ ἢ θὰ ὑποκαύσωσι τῶν κατ³ αἴσθησιν τέρψεων ἢ θὰ πάσχωσι σωματικὰς βασάνους⁴. ‘Η[περὶ] ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν διδασκαλία προσῆκον εἶναι ἀπὸ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς πίστεως νὰ ἐγκριθῇ ἀπὸ δὲ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιστήμης νὰ ἀπορριφθῇ (secundum fidem verum, secundum rationem falsum)⁵.’ Επειτα δὲ ἀναιρεῖ ὁ φιλόσοφος τὴν δοξασίαν ὅτι αἱ ψυχαὶ προῦπηρχον καὶ μεταβαίνουσιν ἀπὸ σώματος εἰς σῶμα. Μετὰ θάνατον ὑπάρχει ἡ ψυχὴ ἀνευ σώματος καὶ ἐν τοιούτῳ καταστάσει εἶναι ἡ ζεῦτυχὴς ἢ δυστυχὴς. Εἶναι δ⁶ ἀθάνατος, διδοτὶ ὡς εἶδος ὑπάρχει ἄλλος καὶ κατ⁷ ἀκολουθίαν ἀδιάφριθος καὶ ἄνωλειθος⁸. Καὶ ἡ μὲν εὐδαιμονία τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον ἔγκειται ἐν τῇ τελειοτάτῃ γνώσει τοῦ θεοῦ καὶ τῶν νοερῶν οὐσιῶν ἢ δὲ κακοδαιμονία ἢ τιμωρία ἐν τῇ διατηρήσει τῶν παθῶν ἢ κακῶν, ἃς ἀδυνατεῖ νὰ θεραπεύσῃ καὶ δι⁹ ἃς κωλύεται ἀπὸ τῆς τελείας γνώσεως⁹. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ παραδοχὴ ἀμοιβῆς τῶν ψυχῶν προῦποθέτει τὴν τῆς βούλησεως ἐλευθερίαν, ἥν δὲν τοις ὁ φιλόσοφος δὲν ἀρνεῖται. Καὶ ὅμως ἰσχυρίζεται συγχρόνως ὅτι ἐπὶ τὴν βούλησιν ἐπιδρῶσιν αἱ τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεις¹⁰.

6. Ἐκ τῶν ἦδη εἰρημένων γίνεται εὔδηλον ὅτι τὸ προκείμενον φτιλοπόρημα εἶναι εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος¹¹ τοῦ Ἀλφαράβου. Ὁ Ἀβικέννας θεμελιοῖς ἀσφαλέστερον τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν καὶ ὁρίζει ἀκριβέστερον τὰ τῆς ψυχῆς ἀγαθά. Ἀμφότεροι δ¹² οἱ φιλόσοφοι ἀκολουθοῦσι τῇ ἀριστοτελικῇ θεωρίᾳ· τῇ ἔχούσῃ τὴν μορφὴν τῆς περὶ ἀπορροῆς δοξασίας τῶν νέων πλατωνικῶν. Διακρίνουσι μὲν δηλαδὴ μετὰ τῶν Ἀριστοτελικῶν εἶδος καὶ ὕλην, ἐνέργειαν καὶ δύναμιν, συνομολογοῦσι δὲ τοῖς νέοις πλατωνικοῖς ὅτι δὲ θεός εἶναι ἐπέκεινα τοῦ

¹ De Almahad 3, 43, 2. 4, 64, 2. 3, 48, 1.

² Αὐτ. 3, 61, 1.

³ Αὐτ. 6, 78, 2.

⁴ Αὐτ. 7, 82, 1 ἔξ.

⁵ Aphor de anima 46. Ὁ ἰσχυρισμὸς περὶ τῆς ἐπιδράσεως ταῦτης συνάδει πρὸς τὴν γνώμην ὅτι ἡ ψυχὴ συνάπτεται πρὸς τὴν ὅλην σειράν τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν ἀπορροῶν.

κόσμου καὶ ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ, νοοῦντος ἑαυτῶν, προέρχονται ὡς ἐξ ἀρχέ-
γόνου πηγῆς πάντας¹.

7. Ὁ Ἀβικέννις ἐπὶ αἰῶνις ἐτίμιτο² καὶ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἔτι
λογίων ὡς φιλόσοφος καὶ πολλῷ μᾶλλον ὡς διδάσκαλος τῆς Ιστρικῆς.
Πλὴν ἀλλὰ καὶ ἐπολεμήθη ὑπρεφερῶς ὑπὲρ ὁρθοδόξων θεολόγων Μου-
σουλμάνων, ὃν προέχει ὁ Ἀλγαζέλης. Οὗτος (Al-Gazzali, Algazel)
ἐκ Χορασὸν καταγόμενος καὶ τῷ 1059 γεννηθεὶς ἔδρασε διδάσκαλος
ἐν Βαγδάτῃ καὶ οὕτε δοκίμως ἐν Σιρίᾳ ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1111
καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα, ἐν οὓς προέχουσι τὰ ἐπιγραφόμενα
«Οἱ σκοποὶ τῶν φιλοσόφων», «Ἡ κατάλυσις τῶν φιλοσόφων», «Ἡ
ἀναζωτύρησις τῶν θρησκευτικῶν ἐπιστημῶν»³. Ἐν τοῖς ἔργοις τού-
τοις ἀπορρίπτει ὡς αἱρετικὰς πολλὰς φιλοσοφικὰς τάσεις ὑπερασπίζου-
μεν τὰ θρησκευτικὰ δόγματα καὶ μᾶλιστα τὴν ἐν χρόνῳ δημιουργίαν
τοῦ κόσμου, τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος καὶ τὴν θαυματοποιὸν δίγα-
μαν τοῦ θεοῦ ἀποκριώντων δὲ τὸν λεγόμενον νόμον τῆς αἰτιότητος. Εἰς
τὸν θεὸν ἀπένεμε πᾶσαν (ἴμεσον ἢ ἔμμεσον) οὐτίσιν εἰς δὲ τὰ σώματα
ἡργεῖτο οἷανδήποτε ἐνέργειαν. Καὶ τὴν συνάρκειν δὲ αἰτίων καὶ αἰτία-
τοῦ ἀνῆγεν εἰς τὴν θείαν δύναμιν, οὐχὶ εἰς τὴν ἀναλλοίωτον τῆς φύ-
σεως ἀνάγκην⁴. Ἐχων δὲ ὁ φιλόσοφος φύσιν κατ' ἔξοχὴν ιωστικὴν
δὲν ἡρκεῖτο εἰς τὴν διὰ τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς νοήσεως προσγενιομέ-
νην συνήθη γνῶσιν ἀλλὰ καὶ ἔξηταῖς συντόνως πάντας τοὺς βεβημόντες
τῆς κατ' ἐνόρασιν ἐπιστήμης, οἵτις εἶναι ἔργον τῆς πίστεως καὶ τοῦ
ἀσκητικοῦ βίου⁵.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀλγαζέλη ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μεγάλη⁶.
Μετὰ τοῦτον παρήκμαπεν ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦγ-
θησε δέ ὅμως ἐν τῇ Δύσει.

¹ Ἐπιθ. A. Mehren, La philosophie d'Avicenne, 1882.—Carra de Vaux Avicenne, 1900.—M. Horten, Die Metaphysik Avicennas, 1907. Τοῦ αὐτοῦ Die Philos. des Islam (σ. 227 ἐξ.).

² Ἡ μεγάλη φιλοσοφικὴ ἐγκυρωποιεία τοῦ Ἀβικέννα προσπερρυσσεν
αὐτῷ τὴν προσωνυμίαν τοῦ «τρίτου Ἀριστοτέλους».

³ Περὶ τῶν μεταφράσεων καὶ ἐκδόσεων ἐπιθ. Übewreg—Geyer. σ. 291
ἔξ. 311.

⁴ Προέδραμεν ἄρα τοῦ Malebranche καὶ τοῦ Hume.

⁵ Ἐπιθ. Carra de Vaux, Gazali, 1902.—H. Ritter, Das Elixir der Glückseligkeit, 1923.

⁶ Άλινεώταται ἔρευναι κατέδειξαν ίσχυράν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ^{E.Y.D. Κ.Τ.Π}
Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην καὶ τὸν Dante.